

Kajtár Gábor

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Valki László

AZ ÖNVÉDELEM JOGÁVAL KAPCSOLATOS DILEMMÁK A TERRORIZMUS ELLENI HÁBORÚ KORÁBAN

Az általános erőszaktilalom alóli egyik kivételként ismert önvédelem jogának alapokmánybeli és szokásjogi szabályai meglehetősen pontossággal tartalmazzák, hogy ki, mi, ki ellen, mikor és meddig, valamint milyen módon és korlátok között alkalmazhat önvédelmet. Ezeket a részletes szabályokat az ENSZ Alapokmányából és az azzal párhuzamosan létező és azt egyben kiegészítő nemzetközi szokásjogból ismerjük. Ezen túl a Nemzetközi Bíróság az elmúlt évtizedekben számos alkalommal értelmezte az idevágó normákat, joggyakorlatából kirajzolódik e jogintézmény majd minden részletszabálya. A 2001. szeptemberi terrorcselekmények, majd a terrorizmus elleni „háború” következtében az eddigi legnagyobb kihívás érte az önvédelem jogának normatív rendszerét. Ha ugyanis elfogadjuk a Bush-doktrína nemzetközi jogilag releváns részeit, úgy teljesen parttalaná válik ez a fontos kivétel, és egyben alapjaiban inog meg korunk legfontosabb, az erőszak általános tilalmát kimondó jus cogens normája. Az Egyesült Államok utolsó két nemzetvédelmi stratégiája és az idevágó amerikai nyilatkozatok hordozta veszély ellenére azonban az is kétségtelen, hogy a XXI. század elején a megtámadott államoknak új veszélyforrásokkal és mind természetükben, mind eszközeiket tekintve más ellenséggel van dolga. A nemzetközi szokásjog kisebb változásai tükrében ezért kiemelt jelentősége van annak, hogy adott esetben úgy lehessen a fegyveres erő alkalmazásával hatékonyan és eredményesen reagálni a nem állami szereplők támadásaira, hogy ezzel egy időben ne feszüljön szét az önvédelem jogának keretrendszere.

1. Tézis: volt egyszer az önvédelem joga

1945-ben az ENSZ megalakulásával és az Alapokmány elfogadásával az emberiség történetében először került sor a fegyveres erőszak alkalmazásának általános tilalmára. A 2. cikk (4) bekezdése annak érdekében, hogy orvosolja a Briand-Kellogg paktum hiányosságait, szándékosan nem háborúindításról, hanem erőszakkal való fenyegetésről és annak alkalmazásáról szól.¹ Az államok ezzel akarták a *teljes és átfogó államközi erőszaktilalmat elérni*, vagyis azt elkerülni, hogy a háborúnak

¹ Yoram DINSTEIN: War, Aggression and Self-defence, CUP, 2005, 85. o.

még bármilyen (formális vagy tartalmi) okból nem minősülő fegyveres konfliktus mentes legyen az abszolút tilalom alól. A Nemzetközi Bíróság a 2. cikk (4) bekezdését az Alapokmány egyik sarokkövének nevezte² és nemcsak a nemzetközi szokásjog részének, de egyben jus cogensnek is tekintette.³ A tilalom a 2. cikk (4) bekezdésének egyértelmű szóhasználata miatt *csak államokra vonatkozik*. Az államközi tilalom általános és átfogó jellege attól függ, hogy *hogyan értelmezzük az erőszak fogalmát*, valamint hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az államok annak a látszólagos szűkítésnek, mely csupán „más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló” erőszakot, illetve az azzal való fenyegetést tiltotta meg. A Nemzetközi Bíróság már 1949-ben, a Korfu-szoros ügyben nem fogadta el az erőszakfogalom szűkítésével érvelő brit álláspontot.⁴ A Nemzetköz Bíróság az erőszak fogalmának tisztázása során kifejtette, hogy – szemben irreguláris (ellenzéki) erők finanszírozásával, mely csupán a más államok belügyeibe történő beavatkozás tilalmát sérti – az ilyen csoportok felfegyverzése és kiképzése már érinti a 2. cikk (4) bekezdését.⁵ Leszámítva az 1949-es brit álláspontot, az államok a legritkább esetben és akkor is csak másod- vagy harmadlagosan érveltek⁶ fegyveres beavatkozásaik során az erőszak fogalmának szűk értelmezésével. Ebből a szempontból a humanitárius intervenció doktrínájának nemzetközi jogi érvekkel történő támogatása számít egyedül kivételnek. E vita során azonban épp a 2. cikk (4) bekezdésének általánosan elfogadott tág értelmezése következtében utasítja el a nemzetközi jogászok és az államok elsőprő többsége is azt az álláspontot, miszerint a humanitárius intervenció sem az érintett állam területi épségét, sem politikai függetlenségét nem sérti, és a beavatkozás az ENSZ céljaival is összeegyeztethető. Ráadásul az Alapokmány előkészítő munkálatai egyértelműen azt mutatják, hogy a Dumbarton Oaks-i javaslatban sem a területi épség, sem a

² „The prohibition against the use of force is a cornerstone of the United Nations Charter.” Case concerning armed activities on the territory of the Congo, ICJ Reports, 2005 (DRC v. Uganda), para. 148. Hasonlóan vélekedik még Louis HENKIN: The Report of the Death of Article 2 (4) Are Greatly Exaggerated, 65 AJIL 1971, 544-548. o. („the heart of the United Nations Charter”); DINSTEIN: i.m. 95. o. („the cornerstone of present-day customary international law”).

³ Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua, Merits, ICJ Reports, 1986 (Nicaragua v. USA), para. 187-190. Ld. még Bruno SIMMA: The Charter of the United Nations – A Commentary, OUP, 2002 133. o. Peter MALANCZUK: Akehurts’s Modern Introduction to International Law, London, Routledge, 1997, 87. o., Ian BROWNLIE: International Law and the Use of Force by States. OUP, 1963, 113. o.

⁴ The Corfu Channel case, Merits, ICJ Reports, 1949 (UK v. Albánia) 34-35. o. Bővebben ld. Rosalyn HIGGINS: Problems and Process, OUP, 1994, 240. o. és Christine GRAY: International Law and the Use of Force, OUP, 2008.32. o., valamint Stanimir A. ALEXANDROV: Self-Defense Against the Use of Force in International Law. Kluwer 1996, 122-125. o.

⁵ Nicaragua v. USA, para. 228

⁶ Izrael az 1976-os entebbei, az USA pedig az 1983-as grenadai beavatkozása során sokadik érvként hivatkozott a 2. cikk (4) bekezdésének szűkítő értelmezésére, amit az államok döntő többsége kategorikusan elutasított

politikai függetlenség megkötés nem szerepelt. Ezeket számos kisebb állam javasolta a San Franciscó-i konferencián, annak érdekében, hogy kifejezetten hangsúlyozzák a 2. cikk (4) bekezdésének átfogó tilalmát, és semmilyen értelemben sem szándékoztak korlátozni annak generális tilalmát. Az átfogó erőszaktilalom következtében a korábban esetenként jogszerűen alkalmazott fegyveres represszáliák is teljes egészükben jogellenessé váltak.⁷ Az államközi erőszaktilalmat kimondó jus cogens normával kapcsolatban tehát konszenzus van arról, hogy az az államok egymás közötti viszonyában minden fegyveres erőszakot tilt, függetlenül annak súlyától és motívumától. *A 2. cikk (4) bekezdésének szintje olyan alacsonyban van, hogy abba minden, a nemzetközi határokat megsértő (közvetlen) erőszak alkalmazása beletartozik.* A Nemzetközi Bíróság gyakorlata szerint továbbá az erőszakot alkalmazó ellenzéki erők fegyverekkel és kiképzéssel való támogatása, vagy az állam területének más állam elleni erőszak alkalmazása céljából történő átengedése⁸ (ez utóbbi kettő a közvetett erőszak formája) is kimeríti az általános tilalom megsértését.

A 2. cikk (4) bekezdését csak az Alapokmány 39. és 51. cikkeivel, azokkal kontextusban és összhangban lehet értelmezni. Az általános államközi erőszaktilalom alól csupán két kivétel van: a Biztonsági Tanács felhatalmazásával alkalmazott fegyveres erő és az önvédelem joga. A kollektív biztonsági rendszer keretében, vagyis a BT határozatai alapján alkalmazott fegyveres erőszak – az időtényezőt leszámítva – *minden tekintetben megelőzi az önvédelemhez való jogot.* A Biztonsági Tanács hatáskörei és kötelező határozatai ugyanis prioritást élveznek az önvédelem jogával szemben.⁹ Az ENSZ Alapokmánya mind az általános erőszaktilalom biztosítása, mind a viták békés rendezésének érdekében központi szerepet szán a kollektív biztonság rendszerének és az erőszakmonopóliummal felruházott Biztonsági Tanácsnak. Az Alapokmány a rendkívüli helyzetekre való tekintettel lehetővé teszi az áldozat számára, hogy – *kivételesen és átmeneti jelleggel* – az erőszakmonopólium birtokában lévő döntéshozó nélkül is jogszerűen alkalmazzanak fegyveres erőszakot. A kollektív biztonság rendszerének talán legfontosabb rendelkezése a 39. cikk, mely azon túl, hogy a kényszerintézkedéseket lehetővé tevő mechanizmus előszobája, egyben egy újabb erőszakfogalommal gazdagítja az Alapokmány rendszerét. Az Alapokmány 39. cikkében említett „*támadó cselekmény*” kifejezéssel több probléma is van. Egyrészt az, hogy az Alapokmány nem tartalmazza a fogalom meghatározását. Ez azért is zavaró, mert a 2. cikk (4) bekezdésében használt erőszakfogalomtól eltérő szóhasználatról van szó. Azaz nem egyértelmű, hogy minden, az általános erőszaktilalmat megsértő magatartás egyben

⁷ Ld. pl. HIGGINS: i.m. 240. o.; Malcolm SHAW: Nemzetközi jog. Complex, 2008, 918-919; DINSTEIN: i.m. 221-222. o.; a Közgyűlés 2625. sz. hat.

⁸ SIMMA: i.m. 119. o.

⁹ Ez következik a BT-nek való jelentéstételi kötelezettségből, valamint abból, hogy az önvédelem kizárólag a BT szükséges intézkedéseinek megtételéig tart. A testület 1992-ben egyértelműen elutasította Bosznia-Hercegovina kérését az átfogó fegyverembargó (713. sz. hat.) megszüntetésével kapcsolatban, pedig az újonnan létrejött állam az önvédelem természetes jogának elsőbbségével érvelt.

agresszióknak is minősül-e. Másrészt az agresszió fogalma nem szakítható ki kontextusából, azaz a 39. cikk szöveggörnyezetéből. Az agresszió itt a béke veszélyeztetésével, valamint a béke megszegésével együtt szerepel és egyértelműen a „*helyzet meghatározására*” szolgál. Vagyis egy olyan politikai döntés meghozatalának első állomása, mely végső soron annak eldöntésére szolgál, hogy alkalmazzon-e az adott esetben a BT kényszerítő intézkedéseket.¹⁰ Mivel a BT részben politikai testület, az Alapokmány pedig figyelemreméltó mozgásteret biztosít a BT-nek a 39. cikk alkalmazása során,¹¹ az agresszió fogalmának jelentősége véleményem szerint nem olyan nagy, mint amit időnként tulajdonítanak neki. Tükrözi ezt a BT – politikai megfontolások vezérelte – gyakorlata is, a testület ugyanis eddig csupán 3 állammal szemben állapította meg agresszió elkövetését,¹² amikor működésbe hozta a 41-42. cikkek mechanizmusát. A BT annak érdekében, hogy megfelelő kiutat kínáljon fel az elsőként támadó feleknek, az esetek elsöprő többségében a béke megszegését, sőt igen gyakran „csupán” annak veszélyeztetését állapítja meg.¹³ A 3314. sz. határozat előkészítő munkálataiból egyértelmű, hogy *az államok különbséget tettek az agresszió és a fegyveres támadás között*, és a határozatban az előbbit kívánták meghatározni.¹⁴ Számos okból azonban a határozat mégis nagy jelentőségű. Egyrészt a fegyveres erőszak legtipikusabb formáit sorolja fel, ha csak példálózva is. Másrészt jelzi, hogy a fegyveres erőszak különböző formái és különösen intenzitása jogilag is relevánsak. Az agresszió definíciójából egyértelműen kiderül, hogy minden agresszió egyben fegyveres erőszak, de ez fordítva már nem igaz (vagyis az agresszió a fegyveres erőszak teljes részhalmaza). Ez már a határozat preambulumból is világosan kiderül, amely a következőképpen fogalmaz: *„az agresszió az erő jogtalan alkalmazásának legkomolyabb és legveszélyesebb formája”*. Harmadrészt egyértelművé teszi, hogy fegyveres erőszakot *közvetett módon is el lehet követni*, azaz nem csupán a fegyveres erőszak közvetlen formái sértik a 2. cikk (4) bekezdését. Negyedrésztlő világossá teszi a határozat, hogy – mint minden más, a 2. cikk (4) bekezdéséhez kapcsolódó erőszakfogalomnál – itt is

¹⁰ SIMMA: i.m. 722. o.

¹¹ GRAY: i.m. 19-20, 256-257. o.

¹² Ezek Dél-Afrika (387. sz. hat.: Angola megtámadása, 1976 és 567. sz. 1985-ben, Botswana megtámadása 1985-ben: 567. sz. hat.), Rhodesia (Zambia megtámadása 1979-ben, 455.sz határozat) és Izrael (Tunézia bombázása 1985-ben, 573.sz. határozat, és 1988-ban 611.sz. határozat) voltak. Minden más esetben a BT a másik két minősítés mellett döntött annak ellenére, hogy számos cselekményre egyértelműen ráillettek a 3314. sz. hat. egyes tényállásai. Így pl. Észak-Korea támadását (83. sz. határozat), a Falkland-szigetek 1982-es argentin megszállását (502. sz.) és Irak Kuvait elleni 1990-es invázióját a BT (660. sz.) „csupán” a béke megszegésének minősítette.

¹³ 1990-ben a 678. sz. határozat, ami egyszerre ismeri el a kollektív önvédelemhez való jogot és engedélyezi egyben „minden lehetséges eszköz” alkalmazását Irak ellen, egyben egy utolsó lehetőséget is ad: „allow one final opportunity as a pause of goodwill”. Ez az ultima ratio attitűd végigkíséri a BT tevékenységét és összhangban van az Alapokmány szellemével és céljaival is.

¹⁴ Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság kifejezetten elleneztek a fegyveres támadás bevételét a határozatba. A Szovjetunió is egyértelművé tette, hogy nem kezeli szinonimaként a két fogalmat. SIMMA: i.m. 795. o.

államközi erőszakfogalomról van szó. Illeszkedve a 2. cikk (4) bekezdésének logikájához, a határozat 1. cikkében lévő fogalom meghatározás szerint agresszió „fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről...”. Az agresszió államközi jellegét a 2. cikk ismét megerősíti: „Fegyveres erőnek az Alapokmány megsértésével elsőként való alkalmazása valamely állam részéről – első megítélésre – agresszió bizonyítékának tekintendő...”

Az önvédelmi jog másodlagos – a BT fegyveres erőszakot elrendelő határozatainak alárendelt – helyét maga az 51. cikk bírósági értelmezése is alátámasztja.¹⁵ A „szigorú megkötéseket” tartalmazó 51. cikk *tartalma és értelmezése elválaszthatatlan a nemzetközi szokásjogtól*. Ennek oka elsősorban az, hogy az önvédelmi jog gyakorlására vonatkozó arányosság és szükségesség követelményei, valamint az önvédelmi jog kiváltásához nélkülözhetetlen „fegyveres támadás” és a megtámadott „államnak” az önvédelem kontextusában értelmezett fogalma egyaránt a nemzetközi szokásjog része, ami részben kiegészíti az 51. cikket, részben pedig párhuzamosan létezik azzal. E rendelkezés értelmezése, az Alapokmány célkitűzései és rendszere, a nemzetközi szokásjog és a Nemzetközi Bíróság ítéletei alapján egyértelműen megállapítható, hogy az önvédelmi jog gyakorlásának *sine qua non feltétele a fegyveres támadás*.¹⁶ A fegyveres támadás fogalmának meghatározása az önvédelmi jognak, tehát az általános erőszaktilalom alóli egyetlen olyan kivételnek a kulcskérdése, mely nem a nemzetközi közösséget, hanem az egyes államokat vagy államok egy csoportját hatalmazza fel fegyveres erőszak alkalmazására. A fegyveres támadásnak egy kvantitatív és egy kvalitatív feltétele van. *A mennyiségi tényező* azt jelenti, hogy a 2. cikk (4) bekezdésébe ütköző cselekménynek el kell érnie egy bizonyos szintet ahhoz, hogy az fegyveres támadásnak minősülhessen. Ezt mind a 2. cikk (4) bekezdésének, mint az 51. cikknek a nyelvtani, logikai, rendszertani értelmezése is alátámasztja, összhangban van az Alapokmány teleologikus értelmezésével, tükrözi az államok gyakorlatát és visszaköszön a Nemzetközi Bíróság konzekvens esetjogából is.¹⁷ Vagyis a fegyveres támadás nem egyszerűen az erőszak alkalmazása, hanem annak egy minősített (legsúlyosabb) esete. Az agresszióhoz hasonlóan elmondható, hogy minden fegyveres támadás egyben a fegyveres erőszak jogellenes alkalmazása, de nem minden fegyveres erőszak éri el a fegyveres támadás szintjét.¹⁸ A nyelvtanilag sem egyező két erőszakfogalom¹⁹

¹⁵ „Article 51 of the Charter may justify a use of force in self-defence only within the strict confines there laid down. It does not allow the use of force by a State to protect perceived security interests beyond these parameters. Other means are available to a concerned State, including, in particular, recourse to the Security Council.” Nicaragua v. USA, papra. 176

¹⁶ Nicaragua v. USA, para. 195, 211, 237

¹⁷ „it will be necessary to distinguish the most grave forms of the use of force (those constituting an armed attack) from other less grave forms”. Nicaragua v. USA, 191

¹⁸ SIMMA: i.m. 790. o.

¹⁹ Míg a tiltó norma az erőszak alkalmazását említi (use of force; l' emploi de la force; Anwendung von Gewalt; gebruik van geweld) addig az 51. cikk az önvédelmi jog feltételeként a fegyveres támadást nevezi meg (armed attack; aggression armée; bewaffnete Angriff; gewapende

Alapokmány-ellenes azonosítása ahhoz a nem kívánatos, az ENSZ célkitűzéseivel és elveivel is ellentétes következményhez vezetne, hogy vagy minden fegyveres erőszakra önvédelemmel lehetne reagálni, ami az alacsonyabb szintű konfliktusok eszkalációhoz vezetne, vagy a fegyveres erőszak fogalmát kellene szűkíteni, ami azt eredményezné, hogy számos alacsony intenzitású fegyveres konfliktus nem esne a 2. cikk (4) bekezdése alá, vagyis nem lenne többé általános az erőszaktilalom. A két fogalom és a kettő kapcsolata nem hoz létre egy „légmentesen záródó rendszert”.²⁰ Ez azonban teljes mértékben összhangban van az Alapokmány szellemiségével. Arról van ugyanis szó, hogy az államok szinte minden erőszakos államközi cselekménye sérti az általános erőszaktilalmat, de csak minősített, azaz nagyon súlyos esetekben – fegyveres támadás bekövetkezésekor – folyamodhatnak az áldozatok önvédelemhez. Az államoknak minden ellenkező esetben békés úton kell rendezniük vitáikat, adott esetben a BT és a Nemzetközi Bíróság színe előtt. *A fegyveres támadás szintjének pontos meghatározása* nehéz kérdés. Segítséget nyújt értelmezésében az agresszió fogalma, hiszen két államközi erőszakfogalomról van szó (melyek az erőszak alkalmazásának külön-külön is teljes részalmazát képezik). A nemzetközi jogászok döntő többsége szerint a fegyveres támadás még az agresszió is súlyosabb cselekmény,²¹ és a Nemzetközi Bíróság is az erőszak tilalmának legsúlyosabb megsértésének nevezte a fegyveres támadást.²² *Ennek következtében „csak” az agresszió legsúlyosabb esetei minősülnek fegyveres támadásnak.* Azt is mondhatnánk, hogy minden fegyveres támadás agresszió, azonban nem minden agresszió minősül egyben fegyveres támadásnak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy itt az elhatárolás nem csak mennyiségi alapokon nyugszik, mivel az agresszió megállapítása kizárólag a BT hatáskörébe tartozik és ebben az esetben politikai döntésről van szó. Az agresszió az „erőszak” és „fegyveres támadás” tisztán jogi koncepcióival szemben egy politikai döntések által átitatott, eleve politikainak szánt terminus.

Az alkalmazott erőszak szintje azonban nem az egyetlen sajátossága a fegyveres támadásnak. *A minőségi feltétel* az állam által történő (közvetlen) elkövetésre, valamint egy államnak való betudhatóságra utal. Vagyis fegyverest támadást közvetlenül vagy közvetetten csakis állam követhet el. Ez a kritérium ugyan nem szerepel az 51. cikkben, 2001-ig azonban kétséget kizáróan a nemzetközi szokásjog részét képezte.²³ A Nicaragua ügyben a Nemzetközi Bíróság azt is kifejtette, hogy milyen

aanval). A 42. cikk pedig támadó cselekményről, azaz agresszióról beszél (act of aggression; acte d'agression; Angriffshandlung; daad van agressie).

²⁰ HIGGINS: i.m. 240. o.

²¹ SIMMA: i.m. 795. o.

²² Nicaragua v. USA, para. 191. „As regards certain particular aspects of the principle in question, it will be necessary to distinguish the most grave forms of the use of force (those constituting an armed attack) from other grave forms.” Ld. még para. 195

²³ Még az olyan nemzetközi jogászok, mint KOOLMANS bírő, akinek a (külön)véleményét rendszeresen idézik azok, akik a nem állami szereplők által elkövetett fegyveres támadásokról, valamint az ellenük alkalmazott önvédelmi jog lehetőségéről írnak, elismeri, hogy az elmúlt 50 évben ez volt az általánosan elfogadott értelmezése az önvédelmi jognak. Ld. Tanácsadó vélemény a Megszállt

mértékű támogatás kell ahhoz, hogy az irreguláris alakulat támadása betudható legyen a másik államnak, és így az fegyveres támadássá váljon. A közvetett fegyveres támadás lehetőségének és a betudhatóság mértékének vizsgálatakor a Nemzetközi Bíróság a 3314. sz. agressziós határozatot vette alapul, mintegy analógia-ként. A 3. cikk (g) pontja a bíróság szerint nemzetközi szokásjogot tükröz és a testület ezért „nem látott okot annak tagadására”, hogy az is fegyveres támadásnak minősül a nemzetközi szokásjog alapján, ha egy állam fegyveres csoportokat küld egy másik államba, feltéve, hogy a támadás mértéke és hatásai amúgy elérik a fegyveres támadásokhoz szükséges szintet. *Azt azonban nem állapította meg pontosan a testület, hogy mi minősül „küldésnek” ebben az értelemben.* A Nemzetközi Bíróság csak arra szorítkozott, hogy kimondta, az ilyen csoportok fegyverekkel és logisztikai eszközökkel való támogatása nem minősül küldésnek, vagyis a támogató államnak ezek a cselekmények nem tudhatók be.²⁴ A testület a sokszor hivatkozott „hatékony ellenőrzés” mércéjét egészen más kontextusban használta. A jus ad bellum kérdéseitől függetlenül ugyanis a nemzetközi humanitárius jog előírásainak megszegése miatt államfelelősségi kérdések is felmerültek. A bíróság ennek vizsgálatakor világosan kimondta, hogy a kontrák feletti amerikai ellenőrzés szintjét kizárólag az államfelelősség szempontjából vizsgálja.²⁵ A Nemzetközi Bíróság *egyértelműen szétválasztotta az államfelelősség kérdését és az önvédelmet kiváltó, közvetett fegyveres támadás során elkerülhetetlenül felmerülő betudás kérdését.*²⁶ Az előbbiben a betudást a rendkívül szigorú „hatékony ellenőrzéshez” kötötte, hiszen egy tisztán felelősségi kérdésről volt szó. Az utóbbi esetben pedig csak azt mondta ki, hogy „küldéssel” is el lehet követni fegyveres támadást, de annak pontos tartalmát nem határozta meg. Csupán azt tette világossá, hogy irreguláris erők pénzügyi, logisztikai vagy fegyverekkel történő támogatása még nem valósítja meg azt.²⁷ Azt azonban nem mondta ki a bíróság, hogy a „küldés” csak „hatékony ellenőrzéssel” valósulhat meg, és az „általános ellenőrzés” azt ne meríthetné ki.

A nemzetközi szokásjog szabályozza az önvédelem alkalmazásának feltételeit is. A Nemzetközi Bíróság több ízben is megállapította, hogy az önvédelmi jog gyakorlásának arányosnak és szükségesnek kell lennie. Ezeknek a követelményeknek a létét az állami gyakorlat is alátámasztja.²⁸ A *szükségesség* követelménye az Alapokmány preambulumból, az általános erőszaktilalomból, az önvédelem szűk kivételi jellegéből és a viták békés rendezésének alapelvéből következik. A megtá-

Palesztin Területeken felépített fal jogi következményeiről, különvélemény para. 35. valamint DRC v. Uganda, para. 28

²⁴ Nicaragua v. USA, para. 195. Az Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy az Egyesült Államok mind a be nem avatkozás, mind az erőszak alkalmazásának tilalmát kimondó elvét megsértette, para 292

²⁵ Nicaragua v. USA, para. 113

²⁶ Ld. az 50. lj.

²⁷ Álláspontomat támasztja alá Randelzhofer is, SIMMA: i.m. 800-802. o., aki szintén nem kapcsolja össze a „küldés” betudási kritériumait a „hatékony ellenőrzés” koncepciójával

²⁸ Nicaragua v. USA, para. 194. Ld. még SIMMA: i.m. 805. o.

madott állam egy fegyveres támadással szemben a kizárólag a támadás elhárítása és visszaverése érdekében gyakorolhat önvédelmet. Vagyis a fegyveres erőszak alkalmazása nem lehet megtorló, büntető vagy jövőbeli esetleges újabb támadásokat általánosan megelőző jellegű. Az utóbbiak a fegyveres erőszak jogtalan alkalmazásával járó önszegélynek vagy – szintén jogellenes – fegyveres represszáliának minősülnek. A szükségesség követelményétől nem lehet elválasztani az *arányosság* követelményét. Az önvédelem gyakorlása során az alkalmazott erőszak mértékének mindig a fegyveres támadással arányosnak kell lennie. A Nemzetközi Bíróság értelmezése szerint az önvédelem alkalmazása során használt erőszaknak a fegyveres támadás mértékével kell azonosnak lennie. Az Alapokmány 51. cikkéből egyértelmű, hogy az önvédelem gyakorlásához fegyveres támadás bekövetkezésére van szükség. Ez a különböző nyelvű szövegek egyértelmű nyelvtani értelmezésén túl²⁹ a szükségesség és arányosság követelményei szempontjából is elengedhetetlennek tűnik. Ezek a követelmények egy még be nem következett *fegyveres támadás megelőzése* esetén természetesen parttalaná válnak, és rengeteg lehetőséget adnak visszaélésekre. Ráadásul annak bizonyíthatósága sem mindig egyszerű, hogy vajon tényleg bekövetkezett volna-e egy fegyveres támadás. Némileg árnyalja a képet, hogy a Nemzetközi Bíróság ebben a kérdésben még egyetlen alkalommal sem foglalt egyértelműen állást, vagyis nem mondta ki, hogy adott esetben jogszerűnek vagy jogszerűtlennek minősülne egy közvetlen vagy közvetett veszéllyel szembeni önvédelmi cselekmény.³⁰ A nemzetközi jogászok döntő többsége azonban azon az állásponton van, hogy a fegyveres támadásnak be kell következnie. A nemzetközi szokásjogból az is egyértelműnek tűnik, hogy a fegyveres támadás *hol következhet be*. Az önvédelmi jog értelmében az állam elleni támadásba az államterületen kívül beletartoznak az állam szuverenitása alá tartozó egyéb területek is.³¹ Nem tartoznak ide azonban az ország nagykövetségei,³² amelyeket egyéb szempontból sem kezel a nemzetközi jog kvázi államterületnek. Ennek oka, hogy az önvédelem célja az államterület (átmeneti) védelme. Az Egyesült Államok a kenyai és a tanzániai nagykövetségei elleni 1998-ben végrehajtott támadások után afganisztáni és szudáni célpontok elleni rakétatámadásokkal válaszolt. Egyidejűleg pedig egyértelművé tette, hogy a fegyveres erőszak alkalmazásának célja későbbi támadások megelőzése és az elkövetők elrettentése. Időről időre felvetődik a kérdés, hogy külföldön tartózkodó *diplomátákat vagy akár rendes állampolgárokat ért támadás* esetén gyakorolható-e önvédelem. A tapasztalat azt mutatja, hogy egyes helyzetekben, amikor a beavatkozó állam például túsul ejtett állampolgárait menti, a többi állam hajlamos szemet hunyni és nem elítélni ezeket a

²⁹ Fegyveres támadás esetében, if an armed attack occurs, est l'objet d'une agression armée, im Falle eines bewaffneten Angriffs, in geval van een gewapende aanval

³⁰ Nicaragua v. USA, para. 194. De a bíróság itt egyértelművé tette, hogy egy ország militarizálódása nem szolgálhat önvédelem alapjául, para. 269. Ld. még DRC v. Uganda, para. 143

³¹ Ez a kérdés a Falklandi háborúval kapcsolatban merült fel. HIGGINS: i.m. 243. o.

³² SIMMA: i.m. 798

cselekményeket. De még az ilyen mentőakciók során is gyakori, hogy a beavatkozó állam nem az önvédelem jogára hivatkozik, hanem humanitárius okokra, vagy egyenesen azt állítja, hogy magatartása eleve nem volt ellentétes a 2. cikk (4) bekezdésével. Az uralkodó álláspont szerint az önvédelem joga nem terjed ki az állampolgárok védelmére.³³ Nem véletlen az sem, hogy a Közgyűlés 3314. sz. határozatába az agresszió tényállásai közé nem vették be ezt az esetet sem. Érdekes kérdés az egyes katonák ellen elkövetett terrortámadások esete. 1986-ban egy berlini szórakozóhelyen bomba robbant, a terrortámadás következtében egy amerikai tengerészgyalogos életét veszítette. Az Egyesült Államok ennek következtében líbiai célpontokat bombázott. Az Egyesült Államok „önvédelmi cselekménye” megtorlásnak volt szánva, amely így fegyveres represszáliának, vagyis jogellenesnek minősült.

2. Antitézis: 9/11, avagy a terrorizmus elleni „háború” veszélyei

A nemzetközi terrorizmussal szembeni önvédelem kérdése nem 2001 szeptemberében merült fel először. Ekkortól vált azonban nyilvánvalóvá, hogy a nemzetközi terrorizmus ellen indított „háború” azzal fenyeget, hogy teljes mértékben szétfeszíti az önvédelem jogához kapcsolódó normatív szabályrendszert. Izrael 1968-ban, a bejruti reptér bombázásakor, valamint 1985-ben, Tunisz bombázásakor hivatkozott a terrorizmus elleni fellépésre. Az Egyesült Államok pedig Líbia 1986-os bombázásakor, valamint az idősebb Bush ellen elkövetett 1993-as kuvaiti merényletet követő megtorló rakétatámadások során igyekezett a terrorizmus elleni harc jegyében igazolni katonai cselekményeit. Közvetlenül 9/11 előtt pedig a kenyai és tanzániai nagykövetségek elleni merényletek után mért csapást az Egyesült Államok afganisztáni és szudáni célpontokra. Ezekben az esetekben a fegyveres erőszakot alkalmazó államok vagy nem hivatkoztak az önvédelem jogára, vagy egyértelműen kiderült a nyilatkozataikból és akcióikból, hogy *cselekményeik célja a megtorlás és büntetés volt*, azaz nem önvédelmi jellegű cselekményekről volt szó. Az államok döntő többsége el is ítélte ezeket az akciókat.³⁴

Talán John Negroponte a BT elnökének 2001. október 7-én átadott levele jelzi a legjobban a változás kezdetét, melyben az amerikai ENSZ-nagykövet az 51. cikk értelmében tájékoztatást ad az önvédelmi cselekmény megkezdéséről: *„There is still much we do not know. Our inquiry is in its early stages. We may find that our self-defence requires further actions with respect to other organizations and other States... In response to these attacks, and in accordance with the inherent right to individual and collective self-defence, United States armed forces have initiated*

³³ SIMMA: i.m. 798-799. Az ellentétes álláspontról ld. Derek W. BOWETT: Self-defense in International Law. Frederick A. Praeger, 1958, 87-106. o.

³⁴ Bővebben ld. GRAY: i.m. 195-198. o.

*actions designed to prevent and deter further attacks on the United States.*³⁵ „Ebből a levélből kiderül, hogy a magát önvédelmi helyzetbe helyező Egyesült Államok a terrortámadásokkal kapcsolatosan indított vizsgálatok korai fázisában tart, és még sok feltáratlan kérdés megválaszolása van hátra. Negroponte valójában azt írta, hogy Washington az önvédelem jogát bizonytalan számú szervezet és más államok ellen is gyakorolni fogja, annak érdekében, hogy megakadályozza az esetleges későbbi támadások elkövetését és elrettentsék azok potenciális elkövetőit. Bush elnök a Kongresszusban 2001. szeptember 20-i beszéde, melyben gyakorlatilag hadat üzent a terrorizmusnak, már hemzsegett az olyan bizonytalan tartalmú, részben nemzetközi jogilag is relevánsnak szánt kifejezéssel, ami közvetlenül érintette az önvédelem jogához kapcsolódó szokásjogi normákat.³⁶ A 2002-es amerikai nemzetvédelmi stratégia már nem csak Afganisztánnal, hanem a szélesebb értelemben vett „terror elleni háborúval” foglalkozik, és vázolja a terrortámadásokkal szembeni megelőző önvédelemnek a nem közvetlen fenyegetések leküzdésére szolgáló verzióját is.³⁷ Bush beszéde 2002. június 1-én a West Point katonai akadémián is megerősítette ezt a tendenciát.³⁸

A BT 1368. számú, szeptember 12-i és a 1373. számú, szeptember 28-i határozatainak rendelkező részei megerősítették, hogy a nemzetközi terrorizmus veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra. A preambulumban viszont, ha általánosságban is, de elismeri az egyéni és kollektív önvédelem természetes jogát, amit nehéz úgy értelmezni, hogy a BT azt nem a szeptember 11-i támadásokkal kapcsolatban állapította volna meg. Számos szerző azonban ebből merészen arra a következtetésre jutott, hogy a BT a nemzetközi terrorizmussal szembeni önvédelem jogát mondta volna ki, és hogy ez egyenesen a nem állami szereplők elleni önvédelem jogára vonatkozna, mindenféle állami betudás megkívánása nélkül. Ha el is fogadnánk azt az érvelést, mely szerint néhány nem teljesen egyértelmű BT határozat ilyen radikális módosítást tudna végrehajtani egy *jus cogens* norma kivételi rendszerével kapcsolatban, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ennek következtében az önvédelem jogához kapcsolódó *minden garanciális szabály radikálisan kitágulna*, sőt teljesen értelmét vesztené. Az amerikai álláspont minimálisra szállítja le a mennyiségi feltételt, vagyis bármilyen intenzitású terrortámadás kiválthatja az önvédelem jogát. Gyakorlatilag megszünteti a minőségi komponenst a

³⁵ S/2001/946, http://avalon.law.yale.edu/sept11/un_006.asp

³⁶ „Address to a Joint Session of Congress and the American People,” September 20, 2001, <http://www.whitehouse.gov>

³⁷ „The greater the threat, the greater is the risk of inaction ... the United States will, if necessary, act preemptively in exercising our inherent right of self-defense” The National Security Strategy of the United States of America 2002, elérhető a Fehér Ház honlapján, <http://www.georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/index.html>; ennek logikáját követte a 2006-os stratégiai is, <http://www.georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>

³⁸ „If we wait for threats to fully materialize, we will have waited too long” Graduation Speech at West Point (June 1, 2002), <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/print/20020601-3.html>

betudás végtelenségig történő tágitásával,³⁹ vagy annak akár teljes elhagyásával. A megelőző csapás doktrínájával a közvetett veszély esetére alkalmazott megelőző önvédelem koncepcióját kiterjeszti a nem küszöbön álló támadásokra is. Mindezekkel a fegyveres támadás bizonyíthatósága és valószínűsíthetősége is lehetlenné válna, nem is beszélve arról, hogy a szükségesség és arányosság kritériumai is értelmüket vesztenék. A nemzetközi terrorizmus elleni háború, mint állítólagos önvédelmi cselekmény megnevezése a katonai akció befejezését időtlen időkre tolja ki, a BT és a kollektív biztonság szerepét pedig teljesen negligálja, pedig a testület már 2001. szeptember 12-én hajlandó volt a „szükséges intézkedések” elfogadására.⁴⁰ Az államterület kifejezést emellett a Washington olyan tágan értelmezte, hogy bármilyen amerikai érdekeltség elleni támadás kiváltja az önvédelemhez való jogot és a védelmet kiterjeszti az egyes állampolgárokra, vagy egy-egy (szórakozóhelyen lévő) katonára is. Ezek a kiterjesztések, az önvédelmi jog egyes komponenseinek tág értelmezései külön-külön is a tágan értelmezendő főszabály – szűk kivétel rendszerének lényegét kezdik ki, de együttesen alkalmazva *e tágitásokat nemcsak az önvédelem jogának, de a 2. cikk (4) bekezdésének is a végét jelenti.*⁴¹

3. Szintézis: az egyensúly keresése

Véleményem szerint nincs szükség sem az önvédelem jogával kapcsolatos szokásjogi rendszer radikális kitágítására, sem egyes komponenseinek policy-vezérelte, és egyben szokásjogellenes átértelmezésére ahhoz, hogy az önvédelem klasszikus, 9/11 előtti joga minimális, szokásjogilag kimutatható módosulásaival képes legyen hatékony védelmet nyújtani – ultima ratio jelleggel – egyes, kirívóan súlyos terrortámadásokkal szemben. A nem állami szereplők, így a nemzetközi terrorizmus *elleni közvetlen önvédelem joga Alapokmány-ellenes és semmilyen módon sem illeszthető be a 2. cikk (4) bekezdésének és a hozzá kapcsolódó kivételek rendszerébe.* Igaz ugyan, hogy az 51. cikk általános alanyt használ, azaz nem derül ki közvetlenül a szövegből, hogy államtól kell-e erednie a fegyveres támadásnak, ám 9/11 előtt erről konszenzus volt és maga a főszabály is államközi tilalmat ír elő. Továbbá mind a fegyveres erőszak, mind az agresszió kizárólag államközi vi-

³⁹ Pl. a „harboring”, és a „safe haven” kifejezések bizonytalan tartalmú használatával

⁴⁰ „Expresses its readiness to take all necessary steps to respond to the terrorist attacks of 11 September 2001, and to combat all forms of terrorism, in accordance with its responsibilities under the Charter of the United Nations”. Figyelemreméltó, hogy sem a releváns BT határozatok, sem más nemzetközi dokumentumok nem fegyveres támadásról (armed attack), hanem terrortámadásról (terrorist attack) beszélnek.

⁴¹ A betudás körének tágitásával kapcsolatos veszélyekről és a közvetett agresszió kérdésköréről ld. ZANARDI: Indirect Military Aggression In: Antonio CASSESE: The current legal regulation of the use of force, Martinus Nijhoff, 1986, 111-119. o.

szonylatban értelmezhető.⁴² Ezen néhány, azóta példa nélküli és ráadásul kétértelmű BT határozat⁴³ nem képes változtatni, különösen, hogy későbbi nagyszabású terrortámadások esetén a BT már általánosságban sem nevezte meg az önvédelem jogát.⁴⁴ Arról sem szabad elfeledkezni, hogy mindkét határozatot a terrortámadások pillanatnyi sokkja, illetve a szimpátianyilvánítások időszakában, vagyis egy érzelmileg is rendkívül túlhevült időszakban fogadták el. Az Egyesült Államok magatartása is arra utalt, hogy a klasszikus szabályokból kiindulva gondolkodott. Mindkét határozat elfogadásakor tájékoztatták a BT tagjait, a Biztonsági Tanács elnöke pedig külön sajtótájékoztatón jelezte, hogy döntésüket ezek alapján hozták meg. A támadás ugyanis betudható volt a táliboknak és így Afganisztánnak is. *Vagyis az Egyesült Államok a kezdetektől fogva őket tette felelőssé a történelemért*, és betudták nekik a szeptember 11-i támadásokat. Vagyis még a 9/11 utáni állami gyakorlat is alátámasztani látszik azt, hogy tisztán nem állami szereplők ellen nem alkalmazható az önvédelem joga. Az Egyesült Államok a 2001. szeptemberi terrormerényletek után is a támadás kirívóan nagy súlyával érvelt, és konzekvensen a táliboknak tudta be annak elkövetését. Ezt nem cáfolják, hanem épp alátámasztják a török hadsereg fellépései iraki területen a PKK ellen. Az elmúlt években látszólag a terrrorszervezet, de valójában Irak területi integritása ellen több, a 2. cikk (4) bekezdésével ellenétes katonai beavatkozásra is sor került Észak-Irakban. Ezeket Törökország egyetlen egyszer sem jelentette a BT-nek, és más fórumokon sem hivatkozott az önvédelem jogára, kizárólag (nemzet)biztonsági érdekeit emelte ki.⁴⁵

A Nemzetközi Bíróság töretlen joggyakorlata is egyértelművé tette, hogy csak állam követhet el közvetlenül vagy közvetett módon fegyveres támadást. Konzekvens volt a bíróság 2001 után is ebben a tekintetben, a testület egyértelműen fogalmazott tanácsadói véleményében, mely a megszállt palesztin területeken felépített fal jogi következményeiről szól: „*Article 51 of the Charter thus recognizes the existence of an inherent right of self-defence in the case of armed attack by one State against another State. However, Israel does not claim that the attacks against it are imputable to a foreign State*”⁴⁶ Ugyanez a világos, a Nicaragua ügy óta töretlen ítélkezési gyakorlat jelent meg a Kongói Demokratikus Köztársaság v. Uganda ügyben is: „*It is further to be noted that, while Uganda claimed to have acted in self-defence, it did not ever claim that it had been subjected to an armed attack by*

⁴² Aligha képzelhető el a nyílt tengert vagy a légtér egyes részein kívül olyan helyzet, amikor nem sérülne az állam területi szuverenitása, ha közvetlenül nem is az államot, hanem a terrrorszervezetet támadnák

⁴³ A 1368. és 1373 sz. határozatok az önvédelem jogát általánosságban mondják ki, míg a 39. cikket (veszély a nemzetközi békére és biztonságra) kifejezetten a nemzetközi terrorizmusra alkalmazzák

⁴⁴ Ld. pl. a BT következő határozatait: 1440. (Moszkva), 1465. (Kolumbia), 1516. (Isztambul), 1450. (Kenya). E határozatok csupán megerősítik, hogy a nemzetközi terrorizmus veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra

⁴⁵ GRAY: i.m. 140-143. o.

⁴⁶ Tanácsadó vélemény a Megszállt Palesztin Területeken felépített fal jogi következményeiről, ICJ Reports, 2004, para. 139

*the armed forces of the DRC. The „armed attacks” to which reference was made came rather from the ADF. The Court has found... that there is no satisfactory proof of the involvement in these attacks, direct or indirect, of the Government of the DRC. The attacks did not emanate from armed bands or irregulars sent by the DRC or on behalf of the DRC, within the sense of Article 3 (g) of General Assembly resolution 3314...*⁴⁷

Az államok közvetett fegyveres támadásaival kapcsolatban a *betudás túlzott kitágítása legalább ekkora veszélyeket rejt magában*. Ha elfogadnánk az elmúlt évek ellenőrizhetetlenül rugalmas és parttalan amerikai koncepcióit,⁴⁸ melyeket a nemzetközi szokásjog sem támaszt alá, ugyancsak az önvédelmi kivétel önkényessé tételéhez és ezzel az átfogó erőszaktilalom relativizálásához jutnánk el. A nemzetközi szokásjog itt azonban tekintélyes mozgásteret enged, de az még nem egyértelmű, hogy az állami gyakorlat milyen irányba fog elmenni. Az már most megállapítható, hogy változás biztosan történt, a betudás köre a Nicaragua-teszthez képest is tágult, de pontos mértékét nem lehet még meghatározni. A jelenlegi rendszer keretei között lehetséges megoldások a következők:

1. A betudás Nicaragua-féle alkalmazásának helyes értelmezése, mivel a „hatékony ellenőrzés” („Nicaragua-teszt”) az ítélet téves értelmezésén alapul.⁴⁹ A teszt már eleve az általános ellenőrzés („general control”) követelményét rögzíti, ami csupán a „high degree of dependency” relatív szintjét kívánja meg.
2. A betudás körének enyhe tágítása a Nicaragua-ítélet alapján, mivel a bíróság már ott sem zárta ki, hogy a különböző támogatási módok (segélyek és pénzügyi, logisztikai segítség, fegyverek szállítása, kiképzés stb.) összeadódva nem meríthetnék ki a „küldés” fogalmát.
3. A betudás körének drasztikus tágítása is lehetséges a 3314. számú közgyűlési határozat alapján. A 3. cikk (g) pontjába foglalt „ha egy államnak komoly része van abban” formula akár a „menedéket ad nekik” (harbouring-theory) tényállást is magába foglalhatja, de ennek szokásjogi megalapozása jelenleg hiányzik.
4. A közvetett fegyveres támadás másik verziója, a 3. cikk (f) pontjába foglalt „terület átengedése agresszió elkövetésére” tényállás analógiájára használt koncepció („ha egy állam megengedi, hogy területét fegyveres támadás elkövetésére használják fel”) is a rendszer szerves részévé válhat.⁵⁰ Ezzel ráadásul nem csupán a szándékos területátengedések, hanem végső soron a megtűrés és a fellépés egyéb hiányai (pl. a fellépési képesség hiánya, a segítségnyújtás és közös fellépés kezdeményezésének elmaradása, „unwilling to prevent” vagy belenyugvás), vagyis az átengedés „passzív alakzatai” is lefedhetők lennének.

⁴⁷ DRC v. Uganda (2005) para144-146. Ld. még Case concerning oil platforms, ICJ Reports, 2003 (Irán v. USA), para. 64

⁴⁸ Pl. „aki nincs velünk, az ellenünk van”, „harboring”, „safe haven” biztosítása

⁴⁹ Nicaragua v. USA, para. 113. Ld. még SIMMA: i.m. 800-802. o.

⁵⁰ Ld. pl. SIMMA: i.m. 799. o. a „duplicate attacker” koncepciójáról

5. Az államfelelősségi szabályok némi segítséget nyújthatnak az önvédelem szempontjából használt betudás megállapításához. Fontos azonban megjegyezni, hogy több okból is félrevezető a két jogintézményhez (államfelelősség és az önvédelem joga) tartozó „betudás” kifejezéseket összemosni. Az államfelelősség esetében a nemzetközi jog másodlagos normáiról van szó, az önvédelmi jog gyakorlása során pedig olyan elsődleges normákról beszélünk, amelyek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Az önvédelem fogalma nem választható el a fegyveres támadás fogalmától, ez pedig közvetett alakzataként magában foglalja a küldő államnak történő betudást is. Az önvédelem esetében egyébként nem felelősségi kérdésről van szó. Annak eldöntése természetesen fontos, hogy az adott támadás kinek tulajdonítható, de erre az önvédelem jogának megvannak a maga szokásjogi normái. A két jogintézmény gyökeresen eltér egymástól mind logikájában és szabályozási szintjében, mind végkimenetében és céljában. Egy fegyveres támadásra reagáló önvédelmi cselekmény soha nem szolgálhat szankcióként, annak a szükségesség és arányosság keretei között kizárólag a megtámadott állam védelmére kell szorítkoznia.

A Nemzetközi Bíróság a 9/11-i terrortámadások után is megerősítette, hogy a fegyveres támadás az erőszak alkalmazásának súlyosabb esete. Ennek következtében a határvillongások 2001. szeptember 11. után sem minősülnek fegyveres támadásnak. Nem zárkózott el azonban a bíróság attól, hogy a „*események felhalmozódásának elmélete*” alapján a jövőben esetleg fegyveres támadásnak minősítsen kisebb, de sorozatosan, kisebb súlyú cselekmények láncolatát képző támadásokat.⁵¹ A megelőző önvédelem terén is lehet némi mozgástér, bár szokásjogi változás a közvetett vagy közvetlen veszélyekre vonatkozó, és így a fegyveres támadás bekövetkezését be nem váró felfogásokra nincs kellő bizonyíték. A haditechnika fejlődése (pl. a nukleáris és biológiai fegyverfejlesztés terén) és a terrorizmushoz kapcsolódó erőviszony-aszimmetriák miatt azonban irreális lenne megkövetelni az államoktól azt, hogy tétlenül várják meg, amíg a velük szemben indítandó fegyveres támadás ténylegesen be is következik.⁵² Ezt a tendenciát jól illusztrálja a 2005-ös ENSZ-reformjavaslat és a főtitkár 2005-ös javaslata is, melyek világossá teszik, hogy míg a preventív (nem közvetlen támadásra reagáló) „önvédelem” nem jogszerű, addig a preemptive (küszöbön álló támadásra reagáló) önvédelem szokásjogi úton⁵³ vagy akár az 51. cikk alapján⁵⁴ is jogszerű lehet. Preventív cselekvésről egyedül a BT dönthet a fenyegetés komolysága, az elhárítás lehetséges más módjai, valamint a szükségesség és az arányosság tükrében.

Az önvédelem joga enged némi rugalmasságot abban a tekintetben is, hogy a fegyveres támadásnak nem kizárólag az államterület, valamint az állam szuvereni-

⁵¹ DRC v. Uganda, para. 146., Irán v. USA, para. 64

⁵² HIGGINS: i.m. 242-243. o.

⁵³ High-level Panel Report, UN doc A/59/565, para. 189-192

⁵⁴ In Larger Freedom, UN doc A/59/2005, para. 125

tása alá tartozó egyéb területek ellen kell irányulnia. A Nemzetközi Bíróság joggyakorlatából úgy tűnik, egyetlen hadihajó ellen is el lehet követni fegyveres támadást, arra azonban még nincs világos válasz, hogy ugyanez igaz-e egy vagy több kereskedelmi hajóra is.⁵⁵ Véleményem szerint azonban abban nincs és nem is lehet változás, hogy fegyveres támadás nem követhető el külföldön tartózkodó állampolgárokkal szemben. Ezek terrorcselekmények, melyek a nemzetközi büntetőjogra, az államfelelősség területére, valamint a kollektív biztonság rendszerére, vagyis végső soron a BT-re tartoznak. Az állampolgárok védelmében más állam területén alkalmazott fegyveres erőszak kizárólag az önvédelem joga keretében lehetne jogszerű, mivel az általános erőszaktilalom tág értelmezése miatt az mindenképpen sértené a 2. cikk (4) bekezdését. Az önvédelem jogát viszont csak abban az esetben lehetne alkalmazni, ha külföldön tartózkodó állampolgárokkal szemben el lehetne követni fegyveres támadást. Mivel ezt a fegyveres támadás tradicionális fogalma nem tartalmazza, megfelelő szokásjogi bizonyítékokkal kellene ezt alátámasztani. 1945 óta csak néhány esetben került sor ilyen jellegű erőszak alkalmazására, kifejezetten abból a célból, hogy egy állam egy másik állam területén védje meg állampolgárait. Még kevesebb esetben hivatkozott az önvédelem jogára a beavatkozó állam, és egyetlen esetben sem jelentette azt a Biztonsági Tanácsnak.⁵⁶ Mivel ezek a mentőakciók politikailag sokszor legitimek voltak, az ENSZ és a tagállamok többsége ezek egy részét nem ítélte el. Ez azonban sem a megfelelő állami gyakorlat, sem az opinio juris meglétét sem bizonyítja.⁵⁷ Az 1979-es Tűszszedés elleni egyezmény a 14. cikkben semmilyen esetben sem teszi lehetővé az érintett állam területi integritásának és politikai függetlenségének megsértését.

4. Konklúzió

A nem-állami szereplők elleni közvetlen önvédelem koncepciója minden tekintetben gyenge lábakon áll, de védekezni természetesen mégis kell a kirívóan súlyos támadásokkal szemben. Ennek egyik lehetséges (bár ultima ratio) módja az önvédelem, mint kivétel az általános erőszaktilalom alól. Gyakorlásához azonban két feltétel továbbra is szükséges. Az önvédelem sine qua non feltétele a „fegyveres támadás”, így megfelelő mértékű támadásra és egy államnak történő betudásra van szükség hozzá. Az önvédelem jogát 9/11 után különösen nagy kihívás érte a „terrorizmus elleni háború” és az Irak ellen 2003-ban indított invázió következtében. Mind a nem állami szereplők elleni közvetlen önvédelem koncepciója, mind pedig a területileg érintett államoknak történő betudás drasztikus tágitása alapjaiban veszélyezteti az 1945 utáni nemzetközi jogi rendszert. A Bush-adminisztráció nemzetközi jogi érvei gyengék és tarthatatlanok voltak. Azóta Obama elnök, Joe Biden

⁵⁵ Irán v. USA, para. 64

⁵⁶ GRAY: i.m. 156-157. o.

⁵⁷ SIMMA: i.m. 132-133. o.

alelnök és Robert Gates védelmi miniszter nyilatkozatai azt tükrözik, hogy az Egyesült Államok, ha lassan is, de visszatérően van a 9/11 előtti keretek közé. Némi szokásjogi változás azonban az önvédelem jogában mégis kimutatható, tekintve, hogy a betudás szintje kissé tágulni látszik. Ennek pontos mértéke azonban ma még nem határozható meg pontosan, a Nemzetközi Bíróságra vár a nyitott kérdések megválaszolása. Az 1945 utáni rendszer továbbra is képes betölteni feladatát és kellően rugalmas ahhoz, hogy némi szokásjogi módosítással biztosítsa az érzékeny egyensúlyt a nemzetközi jog normativitásának fenntartása és az államok önvédelmi igényének hatékony biztosítása között.